

विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग

एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह द्वितीय खण्ड
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको आशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका

लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधकर्ता

गुरुप्रसाद मैनाली

परीक्षा सि . नं : २६८०००६

त्रिविदि दर्ता नं १३७०३-८३

काठमाडौं " शिक्षा क्याम्पस, काठमाडौं " ।

२०६६

काठमाडौं शिक्षा क्याम्पस

(त्रि. वि. बाट सम्बन्धन प्राप्त)

रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल।

KATHMANDU SHIKSHA CAMPUS

(Affiliated to Tribhuvan University)

Ramshahpath, Kathmandu, Nepal

iii

प.सं./घ.नं.

मिति./Date:

काठमाडौं शिक्षा क्याम्पस, रामशाहपथ काठमाडौंमा पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषय लिई शिक्षा स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र श्री गुरुप्रसाद मैताली परीक्षा रोल नं २६८०००६ तथा त्रिवि वि दर्ता नं १३७०३-८३ ले त्रिवि वि शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत शिक्षा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि "विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग एक अध्ययन" शीर्षकमा शोध अध्ययन कार्य पूरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएकाले यो शोध प्रतिवेदन यस मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

- १ श्री रत्नलाल प्रधान
विभागीय प्रमुख
- २ श्री हरिविनोद अधिकारी
शोध निर्देशक
- ३ प्रा. कुलनरसिंह श्रेष्ठ
बाह्य परीक्षक

.....

.....

.....

मिति: २०६६/५/२८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको नयाँ पाठ्यक्रम अन्तर्गतको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषय लिई अध्ययन गरेका गुरुप्रसाद मैनालीले त्रिविध शिक्षाशास्त्र अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि “विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग एक अध्ययन” शीर्षकमा केन्द्रित भई प्रारम्भ गरेको शोध अनुसन्धान कार्य मेरो निर्देशनमा पुरा भएको हो । उहाँले पूरा गर्नु भएको यस शोध प्रतिवेदन अध्ययनको निष्कर्ष र प्रस्तुतीकरणबाट म संतुष्ट छु । यस शोध प्रतिवेदनलाई मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

हरिविनोद अधिकारी

शोधपत्र निर्देशक

काठमाडौँ शिक्षा क्याम्पस,

रामशाहपथ, काठमाडौँ ।

मिति:

हार्दिक आभार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिविध शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । यो अध्ययन “विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग एक अध्ययन” शीर्षकमा केन्द्रित भएर गरिएको छ ।

यस अनुसन्धान तयार गर्ने सिलसिलामा धेरै महानुभावहरुको सहयोग प्राप्त भएको छ । यस क्रममा सर्वप्रथम, शोधपत्रका निर्देशक श्री हरिविनोद अधिकारीबाट प्राप्त निर्देशन, सल्लाह र सहयोगका लागि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । उहाँको सहयोग प्रेरणादायी, उत्साहवर्द्धक र चिरस्मरणीय छ ।

यसैगरी, शोधपत्रका लागि आवश्यक जानकारी/सूचना सङ्कलन गर्ने क्रममा जिल्लाको तथ्याङ्कहरु उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने ललितपुर जिल्लाका जिल्ला शिक्षा अधिकारी श्री केशवप्रसाद दाहाल र जिल्ला शिक्षा कार्यालय परिवार तथा विद्यालय, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरुले अमूल्य सहयोग गर्नु भएको छ । म उहाँहरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय समक्ष प्रस्तुत गर्दै यो शोधपत्र यस विषयसँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धानमा सहयोगी हुने आशा एवम् विश्वास लिएको छु ।

गुरुप्रसाद मैनाली

काठमाडौँ शिक्षा क्याम्पस

रामशाहपथ, काठमाडौँ

तालिका सूची

१ नमूना छनोट गरिएका विद्यालयहरु	१८
२ ललितपुर जिल्लाको जिल्लागत शैक्षिक विवरण	२२
३ विद्यालयमा विद्युत सेवाको अवस्था	२३
४ विद्यालयमा रहेका कम्प्युटर संख्या तथा त्यसको प्रयोग	२४
५ प्रश्नावली भर्ने शिक्षकहरु (विद्यालय तहको आधारमा)	२५
६ तहगत शिक्षक विवरण	२५
७ पहुँचका आधारमा शिक्षकको विवरण	२६
८ विद्यार्थी कम्प्युटर अनुपात	२८
९ आदर्श शैलीको सूचना प्रविधि पूर्वाधार	२९
१० आदर्श शैलीको प्रश्नावली भर्ने शिक्षक विवरण	३०
११ प्रश्नावली भर्ने विद्यार्थी विवरण	३१
१२ महेन्द्र विद्याश्रमको आइसिटी पूर्वाधार	३३
१३ प्रश्नावली भर्ने शिक्षक विवरण	३४
१४ प्रश्नावली भर्ने विद्यार्थी विवरण	३६
१५ युनिक एकेडेमीको आइसिटीको पूर्वाधार	३८
१६ प्रश्नावली भर्ने शिक्षक विवरण	३९
१७ प्रश्नावली भर्ने विद्यार्थी विवरण	४०
१८ मदन स्मारकको आइसिटीको अवस्था	४२
१९ प्रश्नावली भर्ने शिक्षक	४३
२० प्रश्नावली भर्ने विद्यार्थी	४३
२१ त्रिपद्मको आइसिटीको अवस्था	४५
२२ प्रश्नावली भर्ने शिक्षक विवरण	४६
२३ प्रश्नावली भर्ने विद्यार्थी विवरण	४७
२४ आदर्श विद्यामन्दिरको आइसिटीको अवस्था	४८
२५ प्रश्नावली भर्ने शिक्षक	४९
२६ प्रश्नावली भर्ने विद्यार्थी विवरण	५०

विषय सूची

अध्याय एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

१.२ समस्याको कथन

१.३ अध्ययनको उद्देश्यः

१.५ औचित्य

१.६ प्रतिवेदन प्रस्तुतिको ढाँचाः

अध्याय दुई

सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन

अध्याय ३

अध्ययन विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट

३.२ नमूना छनोट

३.३ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरु

३.४ तथ्याङ्क संकलन विधि

३.४.२ अवलोकन

३.४.३ अन्तर्वार्ता

३.४.४ लक्षित समूह छलफल

३.४.५ प्रकाशित सामग्री र कार्यालयका रेकर्ड

३.५ अध्ययनको सीमा

३.६ तथ्या , को विश्वसनीयता तथा वैद्यता

अध्याय चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण

४.१ ललितपुर जिल्लाको सामान्य परिचय

आदर्श शैल उच्च मावि

महेन्द्र आदर्श विद्याश्रम

युनिक एकेडेमी, नहिटि

श्री मदन स्मारक उच्च माध्यमिक विद्यालय

त्रिपदम माध्यमिक विद्यालय

आदर्श विद्यामन्दिर उमावि

सिद्धेश्वर निमावि

अध्याय पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्ति

५.२ निष्कर्ष

५.३ सुझावहरु

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

भ्चचयचज्ञ द्यययफबचप लयत मभाप्लभमा

शोध-सार

पृष्ठभूमि

आजको युग सूचनाको युग हो । जो सँग सूचनाको पहुँच छ त्यो नै शक्तिशाली बन्न पुगेको छ । त्यसैले सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा पहुँच हुने र नहुनेबीच असमानता बढ्दै गएको छ । जसलाई विश्वले डिजिटल डिभाइडको नाम दिएका छन् ।

हाल आएर यो विषय सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको रूपमा मात्र नरही २१ औँ शताब्दिको सूचना तथा सञ्चार आदान प्रदान गर्ने, जम्मा र सञ्चय गर्ने, उत्पादन तथा उपयोग गर्ने र ज्ञान तथा सूचना प्रवाह गर्ने साधन भएको छ । नेपालमा पनि विद्यालय तहमा सन् १९९२ देखि यसको पठनपाठन हुँदै आएको छ ।

अतः नेपालका विद्यालयहरूमा यसको के कस्तो अवस्था रहेको छ भनी बुझ्न यो अध्ययन गरिएको हो ।

अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्य निम्न बमोजिम छन् :-

- १ सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको लागि आवश्यक पूर्वाधार (सफ्टवेयर, हार्डवेयर, विजुली, टेलिफोन आदि),
- २ विद्यालय व्यवस्थापनमा यसको प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउनु,
- ३ विषयको रूपमा यसको पठनपाठनको अवस्था पत्ता लगाउनु,
- ४ आवश्यक दक्ष जनशक्तिको अवस्था पत्ता लगाउनु,
- ५ शिक्षण माध्यमको रूपमा यसको प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउनु ।

अध्ययन विधि

यो अध्ययन विधि संख्यात्मक साथै गुणात्मक विधिमा आधारित छ । अध्ययनका लागि ललितपुर जिल्लाको ग्रामीण तथा शहरी दुवै परिवेशलाई समेट्ने गरी उद्देशपूर्ण छनोट विधिबाट आदर्श शौल, महेन्द्र आदर्श विद्याश्रम, युनिक मोडल एकेडेमी, आदर्श विद्यामन्दिर, मदनस्मारक, त्रिपद्म

गरी सात विद्यालयका विद्यालय, शिक्षक तथा कक्षा ६ र ९ का विद्यार्थीहरुलाई प्रश्नावली भराइएको थियो ।

यसका साथै प्रतिविद्यार्थी ल्यापटप लागू भएको सिद्धेश्वर निमाविका शिक्षक तथा विद्यार्थीसँग लक्षित समूह छलफल तथा विद्यालयको अवलोकन गरिएको थियो । सम्बन्धित क्षेत्रका विनि, स्रोतव्यक्ति तथा ओएलपिसिका प्राविधिज्ञसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो ।

त्यस्तै विद्यालयको तथ्याङ्क, जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट उपलब्ध रेकर्ड, शिक्षा मन्त्रालयको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी गुरुयोजना तथा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरुलाई समेत अध्ययन गरिएको थियो ।

प्राप्तिहरु

यस अध्ययनका प्राप्तिहरुलाई निम्नानुसार छनू:-

- १) जिल्लाको ६२ प्रतिशत विद्यालयमा अझै पनि विजुलीको अभाव छ । निजी विद्यालयतर्फका ११३ विद्यालयमा र सामुदायिक विद्यालयतर्फका ५२ विद्यालयमा मात्र टेलिफोन सुविधा रहेको छ ।
- २) कम्प्युटर, प्रिन्टर तथा इन्टरनेटको खरिदकालागि आवश्यक रकमको अभाव छ ।
- ३) सूचना तथा सञ्चार प्रविधि तालिम प्राप्त शिक्षक न्यून छनू । १०.५ प्रतिशत शिक्षकले मात्र उक्त विषयको औपचारिक तालिम पाएका छनू ।
- ४) नेपाली पाठ्यक्रममा आधारित शैक्षिक सिडिहरु उपलब्ध नहुनु, भएका पनि अंग्रेजी माध्यममा भएका हुँदा भाषागत कठिनाइका कारण पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको शिक्षण सिकाइमा असर परेको पाइएको छ ।
- ५) कुल माध्यमिक विद्यालयको १८ प्रतिशतले मात्र सूचना तथा सञ्चार विषयलाई ऐच्छिक विषयको रूपमा पठनपाठन गर्ने गरेका छनू ।
- ६) यस जिल्लाबाट २०६५ सालमा एस.एल.सी परीक्षामा सामेल हुने विद्यार्थीमध्ये २१ प्रतिशत विद्यार्थी मात्र यो विषयको अध्ययन गर्ने थिए ।
- ७) निजी क्षेत्रका विद्यालयहरुले परीक्षाको रिजल्ट प्रिन्ट गरेर दिने गरेको भए पनि विद्यालय, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरुको सम्पूर्ण विवरणलाई व्यवस्थित रूपमा राखेको पाइएन ।

- ॥ ओएलपिसि हाल परीक्षणको रूपमा लागू भएकोमा शिक्षकहरूलाई ७ दिने तालिम मात्र उपलब्ध गराएको पाइयो । जुन अपर्याप्त छ ।
- ॥ सम्बन्धित विद्यालयका विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोतव्यक्तिहरूलाई ओएलपिसि कार्यक्रममा सहभागी गराएको पाइएन ।

सुभावहरु

यस अध्ययनले निम्न सुभावहरु प्रस्तुत गरेको छ ।

- ॥ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था मिलाउनु साभेदारिका आधारमा गरिनु पर्ने, विद्यालयमा निशुल्क इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराउनु पर्ने ,
- ॥ जलविद्युत नभएका ठाउँमा सौर्य तथा वायु उर्जा जस्ता वैकल्पिक उर्जाहरुमा सहूलियत दिने ।
- ॥ शिक्षक तथा कर्मचारीहरुका लागि विद्यालयमै तालिम कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने ।
- ॥ विद्यालयका शैक्षिक तथ्याङ्कहरूलाई डाटावेश तयार गरी व्यवस्थित गर्नु पर्ने ।
- ॥ “कन्टेन्ट लोकलाइजेसन” गर्ने ।
- ॥ साइबरको सुरक्षित प्रयोग बारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी दिई साइबर अपराधबाट विद्यार्थीहरूलाई सुरक्षित राख्ने ।
- ॥ कम्प्युटरमा एन्टिभाइरस इन्स्टल गर्ने ।
- ॥ इ-लर्निङ सामग्रीहरु तयार गर्ने काममा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले पहल गर्ने ।
- ॥ सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई विद्यालयमा प्रयोगमा ल्याउन तीन किसिमको मोडालिटि प्रयोगमा ल्याउने
- ॥ पहिलो कम्प्युटर ल्याव, दोस्रो प्रशासनिक कामका लागि एक, शिक्षकका लागि एक र विद्यार्थीका लागि एक कम्प्युटर र तेस्रो शिक्षक तथा विद्यालयका लागि एक तथा विद्यार्थीहरुका लागि एक कम्प्युटरको व्यवस्था गर्ने ।

